

TOMASZ MISIURO
Uniwersytet Zielonogórski

MODELE SELEKCJI DESKRYPTORÓW OSOBOWYCH W BADANIACH PSYCHOLEKSYKALNYCH – PODEJŚCIE KLASYCZNE I NIERESTRYKCYJNE

WSTĘP

Problem identyfikacji różnic indywidualnych jest zagadnieniem podejmowanym od początku istnienia psychologii jako nauki. Podstawowe elementy życia psychicznego człowieka, jako z natury latentne, nie są możliwe do bezpośredniej obserwacji. W związku z tym analiza takich zjawisk jak struktura osobowości musi odbywać się poprzez metody pośrednie. Jeden ze sposobów identyfikacji różnic indywidualnych opiera się na tzw. założeniu leksykalnym, wysuniętym pierwotnie przez Galtona (1884), a przeformułowanym do obecnej, aktualnie stosowanej postaci przez Goldberga (1981). Zgodnie z tym założeniem w języku naturalnym znalazły swoje odzwierciedlenie wszystkie istotne różnice indywidualne. W toku rozwoju języka dla każdej zaobserwowanej u jednostki cechy powstały określenia umożliwiające jej nazywanie. Im dana cecha jest ważniejsza, tym liczniej jest odzwierciedlana w słownictwie danego języka (Goldberg, 1981). Słowa opisujące poszczególne cechy człowieka nazywane są deskryptorami osobowymi (*personality descriptors*), a zbiór wszystkich takich pojęć określany jest mianem leksykonu deskryptorów osobowości bądź skrótowo leksykonem osobowości. Przenosząc założenie leksykalne na grunt badań, analiza struktury leksykonu deskryptorów osobowych danego języka umożliwia wyodrębnienie zawartych w nim cech charakterystycznych dla różnic międzyosobowych. Podejście takie określane jest

w literaturze zamiennie jako leksykalne (m.in. Saucier, Goldberg, 2001; Szarota, 1996) lub psycholeksykalne (m.in. De Raad, Barelds, 2008; Gorbaniuk i in., 2014).

Założenie leksykalne dzięki swej prostocie wydaje się racjonalnie słuszne. Trudno wyobrazić sobie, by istniała ważna dla funkcjonowania człowieka różnica indywidualna, która nie została zauważona na przestrzeni wielu wieków istnienia danej kultury. I dalej, również mało prawdopodobne wydaje się, by wyróżniająca się cecha nie została w jakiś sposób nazwana. Oczywiście samo dostrzeżenie fenomenu danej różnicy indywidualnej nie jest tożsame z jej zrozumieniem czy nawet adekwatnym nazwaniem. Język potoczny bogaty jest w przykłady określeń opisujących pewną grupę zachowań współcześnie powiązanych z jedną cechą. Przykładem mogą być takie określenia jak: przebojowy, żywiołowy, dynamiczny, energiczny itd., które stanowią ważny element struktury wymiaru ekstrawersji (za: Gorbaniuk i in., 2013). Choć cecha ta zapewne istniała w strukturze osobowości od dawna, to w powszechnym użyciu częściej można spotkać właśnie deskryptory ją opisujące niż bezpośrednie odwołania do niej samej.

Pomimo tego, że założenie leksykalne bezpośrednio mówi o odzwierciedleniu latentnej struktury osobowości w strukturze leksykonu danego języka, badania psycholeksykalne w gruncie rzeczy nie odnoszą się do osobowości jako takiej. Zasadniczym celem badaczy jest wyodrębnienie w ramach danego języka leksykonu deskryptorów osobowych, a następnie opisanie jego struktury w terminach wymiarów nadrzędnych – transfer uzyskanych danych na grunt psychologii osobowości oraz weryfikacja ich przydatności do opisu stanów wewnętrznych człowieka leży poza obszarem zastosowania podejścia psycholeksykalnego. Innymi słowy, wielowymiarowe struktury uzyskiwane w badaniach leksykalnych nie powinny być bezrefleksyjnie traktowane same z siebie jako modele opisujące zjawisko osobowości (por. McCrae, John, 1992). Wynika to przede wszystkim z faktu, że założenie leksykalne z natury rzeczy nie jest możliwe do weryfikacji empirycznej. Jest raczej jedynie pewną ideą, która wyznacza ramy koncepcyjne dla dalszych badań. Stąd też używanie wobec założenia leksykalnego terminu „hipoteza leksykalna” zasadniczo nie jest terminologicznie poprawne.

Analizując założenie leksykalne, łatwo zauważyć, że na przestrzeni wieków w różnych językach powinny powstawać odrębne leksykony deskryptorów osobowych. Ich struktura nie musi być tożsama – pewne cechy mogą posiadać liczniejszą reprezentację w jednym języku niż w drugim. Wiąże się to z bardzo poważnymi ograniczeniami natury metodologicznej – wyodrębnione w toku analiz struktura opisująca nadrzędne wymiary i ich składowe są właściwe wyłącznie dla leksykonu osobowości danego języka. Ekstrapolowanie jej na grunt innych języków jest nieuprawnione. Oznacza to, że w celu poznania struktury leksykonu osobowości zawartej w danym języku niezbędne jest wykonanie pełnej, żmudnej procedury badań psycholeksykalnych. Konieczność wykonania analiz możliwie jak największej liczby leksykonów deskryptorów osobo-

wych podkreślają szczególnie badacze zajmujący się poszukiwaniem uniwersalnych wymiarów, wspólnych dla wszystkich kultur i języków (De Raad, Mlacic, 2017).

ZASADNICZE ETAPY PROCESU BADAWCZEGO W NURCIE PSYCHOLEKSYKALNYM

Współcześnie prowadzone badania leksykalne należą do prac wysoce czaso- i zasobochłonnych. W dużym uproszczeniu cały proces można przedstawić w trzech etapach. W pierwszym z nich z wybranego materiału źródłowego dokonywana jest selekcja deskryptorów osobowych. Selekcja ta najczęściej jest procesem wieloetapowym, pozwalającym na stopniowe zawężanie listy wszystkich dostępnych słów przez odpowiednio przeszkolony zespół sędziów kompetentnych. Zadaniem sędziów jest ocena, czy każde pojedyncze słowo zawarte w materiale źródłowym spełnia ściśle określone kryteria lub odpowiada przyjętym definicjom deskryptora osobowego. Jako źródło wyrazów wykorzystywane są zazwyczaj powszechne słowniki danego języka lub komputerowe bazy leksykalne. Czas trwania tego etapu jest uzależniony od liczby pozycji zawartych w materiale źródłowym oraz liczebności zespołu sędziów. Ogrom pracy potrzebnej do ukończenia tego etapu dobrze obrazują liczby: Allport i Odbert (1936) w pierwszej systematycznej klasyfikacji języka angielskiego korzystali z *Nowego Międzynarodowego Słownika Webstera*, zawierającego prawie 400 000 rekordów, wyodrębniając z niego 17 953 deskryptorów osobowych.

Można spotkać także przykłady badań, w których leksykon deskryptorów osobowych pozyskiwany jest bezpośrednio z języka naturalnego – respondenci proszeni są o wypisanie określonej liczby pojęć dotyczących danej osoby (Kohnstammi in., 1998). Badania tego typu są jednak znacznie mniej liczne, m.in. ze względu na ryzyko pominięcia deskryptorów rzadziej używanych, lecz istotnych dla kompletności wyodrębnionej struktury.

Lista pojęć zakwalifikowanych w poprzednim etapie do grupy deskryptorów osobowych zostaje następnie wykorzystana w badaniach empirycznych. Zadaniem respondentów jest ocena (dokonywana zazwyczaj z użyciem skali typu likertowskiego), w jakim stopniu poszczególne wyrazy zawarte na liście opisują ich samych (badania typu *self*) bądź inną wybraną osobę (badania typu *peer*).

Dysponując liczbowymi ocenami wykonanymi przez osoby badane, możliwe jest przeprowadzenie ilościowej analizy danych. W celu odnalezienia struktury zawartej w liście wyselekcjonowanych pojęć wykorzystywana jest eksploracyjna analiza czynnikowa.

Charakterystycznym elementem tego narzędzia statystycznego jest sposób określania liczby czynników. Struktury wieloczynnikowe nie zostają odkryte jako istniejące *per se*. W celu opisanego struktury optymalnej dla konkretnego zbioru danych analiza czynnikowa wykonywana jest na różnych poziomach hierarchii. Oznacza to, że wskaźniki obliczane są kolejno dla różnej liczby wymiarów, dążąc do jak największej możliwej do wyodrębnienia liczby czynników. W ten sposób struktura danych zostaje opisana zarówno dla modelu jednowymiarowego, jak i zawierającego dziesięć składowych – oczywiście jeżeli materiał źródłowy pozwala na wyodrębnienie takiej liczby wymiarów. Decyzja, który spośród wyodrębnionych modeli zostanie uznany za najbardziej adekwatnie opisujący określony zbiór danych, musi zostać podjęta przez badacza na podstawie ogólnoprzyjętych wytycznych i wskaźników dopasowania modelu. Brak obiektywnego, matematycznego wskaźnika jednoznacznie wskazującego, że dana struktura jest najlepiej dopasowana do danych oraz pewna arbitralność w podejmowaniu decyzji może budzić wątpliwości co do rzeczywistej liczby wymiarów uzyskanych w danym języku (Szarota, 2008). Należy jednak pamiętać, że wszelkie wątpliwości metodologiczne dotyczą raczej samego zastosowania metody analizy czynnikowej, aniżeli są krytyką skierowaną bezpośrednio w podejście psycholeksykalne.

KLASYCZNE PODEJŚCIE DO SELEKЦИИ DESKRYPTORÓW OSOBOWYCH

W ramach nurtu psycholeksykalnego można wyróżnić dwa istotnie różne od siebie procedury selekcji deskryptorów osobowych z języka naturalnego: restrykcyjną oraz nierestykcyjną (De Raad, Barelds, 2008; Soucier, 2009). Podejścia te różnią się od siebie przede wszystkim zakresem materiału leksykalnego włączanego do późniejszych analiz.

Klasyczny model badań leksykalnych nawiązuje bezpośrednio do postulatów sformułowanych już przez Gordona Allporta (Allport, Odbert, 1936). W trakcie selekcji słów z języka naturalnego pomijane są terminy ewaluatywne oraz opisy stanów tymczasowych, takich jak nastroj lub stany emocjonalne. Istotą tego podejścia jest wyłonienie listy składającej się wyłącznie z deskryptorów osobowych odzwierciedlających względnie stałe dyspozycje, które charakteryzują i różnicują ludzi. W niniejszym artykule podejście takie będzie zamiennie określane mianem **podejścia klasycznego** albo **restrykcyjnego**. Zastosowanie restrykcyjnych kryteriów selekcji wynika przede wszystkim z dwóch powodów. Po pierwsze, pionierzy analiz leksykalnych, Allport i Odbert (1936), uważali, że terminy opisujące stałe dyspozycje najlepiej odzwierciedlają strukturę osobowości, która jako zjawisko z definicji względnie stabilne powinna przejawiać się właśnie w tej kategorii słów. Po drugie, poza teoretycznymi postulatami ograniczanie selekcji do ściśle określonych kategorii leksykalnych ma również swoje praktyczne uzasadnienie. Ze względu na ogromne bogactwo deskryptorów osobowych

zawartych w języku naturalnym, przeprowadzenie badań empirycznych zgodnych ze standardami pracy naukowej z wykorzystaniem pełnej puli deskryptorów jest niezwykle trudne lub wręcz niemożliwe. Biorąc dodatkowo pod uwagę także aspekt finansowy oraz czasowy takiego przedsięwzięcia, może jawić się ono jako ekonomicznie nieuzasadnione. Dlatego zasadniczo nie dziwi powszechnie stosowana praktyka prowadzenia prac badawczych z wykorzystaniem materiału leksykalnego ograniczonego do pewnych z góry określonych, najważniejszych zdaniem badaczy, grup wyrazów. Pozostawienie jedynie kategorii stałych dyspozycji umożliwia znaczącą redukcję liczby wyrazów: np. Szarota, Ashton i Lee (2007) raportują, że spośród 1839 wyselekcjonowanych przymiotnikowych deskryptorów osobowych jedynie 16% (290 słów) zostało zakwalifikowanych jako stałe dyspozycje. Podobnie Allport i Odbert (1936) zredukowali początkową listę prawie 18 000 pojęć do 4504 terminów opisujących stałe dyspozycje człowieka.

Badania nad strukturą czynnikową leksykonu osobowości w klasycznym modelu selekcji słów przeprowadzone zostały dotychczas w ramach 14 języków naturalnych. Pełna procedura klasyfikacji leksykalnej wraz z badaniami empirycznymi została wykonana w językach: angielskim (np. Goldberg, 1990), chorwackim (Mlacic, Ostendorf, 2005), czeskim (Hrebrickova i in., 1999), francuskim (Boies i in., 2001), hindi (Singh, Misra, De Raad, 2013), holenderskim (np. De Raad, 1992), koreańskim (Hahn, Lee, Ashton, 1999), litewskim (Livaniene, De Raad, w druku), niemieckim (np. Anglietner, Ostendorf, John, 1990), perskim (Farahani i in., 2016), polskim (Szarota, Ashton, Lee 2007; Gorbaniuk i in. 2013), węgierskim (De Raad, Szirmak, 1994), wietnamskim (Mai, 2014) i włoskim (np. Caprara, Perugini, 1994).

Pomimo tego, że założenie leksykalne nie faworyzuje żadnej z kategorii gramatyczno-leksykalnych, zdecydowana większość prac badawczych skupia się wyłącznie na analizie struktury przymiotników osobowych (Barelds, De Raad, 2015). Wynika to z faktu, że przymiotniki są uważane za klasę gramatyczną najlepiej opisującą względnie stałe cechy człowieka (De Raad, Barelds, 2008). Istnieją również badania, w których klasyczny model selekcji został zastosowany względem rzeczowników (De Raad, Hoskens, 1990; Di Blas, 2005; Goldberg, 1982; Henss, 1998; Saucier, 2003) lub czasowników (De Raad i in., 1988; Hrebrickova i in., 1999), jednakże na tle badań nad przymiotnikami stanowią one mniej liczną grupę.

Analiza materiału empirycznego ujawniła występowanie istotnych różnic w strukturach czynnikowych wyodrębnionych w poszczególnych językach. Różnice te dotyczą zarówno liczby wymiarów, jak i ich zawartości. W zdecydowanej większości badań analizy psycholeksykalne ujawniły istnienie struktur pięcio- (Peabody, De Raad, 2002) lub sześciowymiarowych (Ashton i in., 2004). W ramach struktury pięcioczynnikowej zazwyczaj wyodrębniane były następujące wymiary lub ich bliskie odpowiedniki: Neurotyzm, Ekstrawersja, Otwartość/Intelekt, Sumienność i Ugodowość. Ich interpretacja treściowa jest zbliżona lub tożsama z interpretacją czynników popularnego modelu osobowości Wielkiej Piątki (zob. McCrae, John, 1992). W strukturach sze-

ścioczynnikowych najczęściej wyodrębniony zostaje dodatkowy wymiar Uczciwości (*Honest – Humility*), choć skład treściowy poszczególnych skal ulega pewnym modyfikacjom (Saucier, 2009).

Warto przy tym zauważyć, że rozwiązania pięcio- i sześciowymiarowe pomimo najlepszego dopasowania do danych dla poszczególnych języków wykazują umiarkowaną lub niską stabilność w porównaniach międzykulturowych. Analizy danych zebranych w różnych krajach pokazują, że jedynie rozwiązania jedno-, dwu- lub trzyczynnikowe mogą być traktowane jako stabilne, w pełni replikowane pomiędzy taksonomiami różnych języków (De Raad i in., 2010, 2014; Saucier, Srivastava, 2015). Trzeba jednak pamiętać, że liczba tego typu analiz była jak do tej pory znikoma i z pewnością temat ten wymaga dokładniejszego opracowania.

Interesująco prezentuje się także specyfika wyników uzyskiwanych w krajach kultury wschodniej. Spośród wszystkich badań psycholeksykalnych przeprowadzonych w tej kulturze, jedynie w języku koreańskim udało się odtworzyć strukturę zbliżoną do modelu pięcioczynnikowego, charakterystycznego dla kultury zachodniej (Hahn, Lee, Ashton, 1999). Analizy prowadzone nad językiem hindi wykazały istnienie struktury wyraźnie rozbieżnej od wzorców odnajdowanych w językach europejskich (Singh, Misra, De Raad, 2013). Najlepiej dopasowaną do danych okazała się struktura sześciowymiarowa, której trzon stanowiły trzy czynniki ściśle korespondujące ze starohinduskim konceptem funkcjonowania świata i umysłu Triguna: *Rajasic*, *Tamasic*, *Sattivik*. Badanie to wydaje się doskonałą ilustracją jednej z konsekwencji założenia leksykalnego – leksykon deskryptorów osobowych jest właściwy tylko dla danej kultury, odzwierciedlając różnice indywidualne istotne dla osób używających danego języka.

Również analizy prowadzone nad językiem wietnamskim pozwoliły na opisanie struktury wyraźnie odbiegającej od modeli pięcio- i sześcioczynnikowych, jednakże w tym przypadku składającej się z ośmiu wymiarów (Mai, 2014).

Ze względu na wciąż znikomą liczbę badań psycholeksykalnych prowadzonych w obszarach kultury wschodniej trudno jest jednoznacznie orzekać o przyczynach występowania różnic względem schematów obserwowanych w językach europejskich. Jednym z istotnych źródeł wariacji może być charakterystyczny i właściwy dla społeczności wschodnich kolektywistyczny sposób funkcjonowania (zob. Szarota, 2008).

NIERESTRYKCYJNY MODEL SELEKCJI DESKRYPTORÓW OSOBOWYCH

Krytycy klasycznego modelu selekcji deskryptorów osobowych zwracają uwagę, że w związku z wybiórczym, przyjętym *a priori*, sposobem wykonywania taksonomii leksykalnej niektóre wymiary charakteryzujące osobowość mogą być nadmiernie repre-

zentowane, podczas gdy inne – zbyt ubogo (Tellegen, Waller, 1987, za: Bennet, Waller, 1995). Prowadzi to do uzyskiwania niepełnej liczby wymiarów i może powodować powstanie błędnych wniosków przy próbach ekstrapolowania ich na strukturę osobowości. W związku z tym niektórzy badacze sugerują, że wymiary tak zwanej Wielkiej Piątki, szeroko rozpropagowanego pięcioczynnikowego modelu struktury osobowości opartego na klasycznym paradygmacie badań leksykalnych, mogą być niewystarczające do opisanie pełnego leksykonu cech osobowości (De Raad, Barelds, 2008).

Skupienie się wyłącznie na stałych dyspozycjach pociąga za sobą wiele konsekwencji. Założenie, że są one kategorią najlepiej i wystarczająco opisującą strukturę cech zawartą w pełnym leksykonie danego języka nie zostało wysunięte na bazie analiz empirycznych, lecz racjonalnych. Pomimo tego, że wyniki prowadzonych badań opartych na restrykcyjnej selekcji deskryptorów uznawane są za opisujące strukturę leksykonu osobowości danego języka, bardziej poprawne jest stwierdzenie, że opisują one jedynie strukturę stałych dyspozycji zawartych w leksykonie. Nie jest jasne, jak wygląda relacja pomiędzy strukturą uzyskaną w ten sposób a pełną strukturą leksykonu osobowości danego języka. Należy również mieć na uwadze, że przed wykonaniem wyczerpującej i kompleksowej analizy pełnego leksykonu osobowości nie jest wiadome, jaki wpływ mają pojęcia należące do różnych kategorii leksykalnych na procent wariancji wyjaśnianej przez dany wymiar.

W związku z przedstawionymi powyżej zarzutami niektórzy badacze postulują wykonywanie nierestykcyjnej selekcji deskryptorów osobowych (Tellegen, Waller, 1987, za: Bennet, Waller, 1995; Almagor, Tellegen, Waller, 1995; De Raad, Barelds, 2008; Soucier, 2009). **Podejście nierestykcyjne** (*unrestricted, nonrestrictive approach* albo *inclusive-selection* – zob. Saucier, 2009) polega na wykorzystaniu pełnego spectrum terminów związanych z osobowością, bez pomijania żadnej kategorii leksykalnej – postulowane jest zatem włączanie zarówno wyrazów odnoszących się do stanów tymczasowych, jak i terminów ewaluatywnych (De Raad, Barelds, 2008). Co więcej, w najnowszych badaniach nad językiem holenderskim z wykorzystaniem nierestykcyjnej selekcji deskryptorów osobowych, oprócz pojedynczych słów uwzględnione zostały także krótkie związki frazeologiczne odnoszące się do osobowości (De Raad, Barelds, 2008). Zdaniem krytyków podejścia klasycznego nierestykcyjna procedura selekcji materiału leksykalnego pozwala na skompletowanie pełniejszego zbioru deskryptorów, a tym samym opisanie struktury bardziej reprezentatywnej dla leksykonu osobowości danego języka.

Zgodnie z przewidywaniami, zastosowanie nierestykcyjnego podejścia pozwoliło na wyodrębnienie struktury o większej liczbie czynników niż w przypadku podejścia restrykcyjnego. W pionierskich badaniach nad językiem hebrajskim wykazano najlepsze dopasowanie modelu siedmioczynnikowego (Almagor, Tellegen, Waller, 1995). Oprócz wymiarów tradycyjnie utożsamianych z Wielką Piątką wyodrębniono także

wymiary określone mianem Negatywnej i Pozytywnej Walencji („wartościowości”; *Negative, Positive Valence*), mocno powiązane z terminami ewaluatywnymi. Należy jednak zaznaczyć, że procedura selekcji wykonanej w opisywanym badaniu budzi pewne wątpliwości natury metodologicznej. W celu usprawnienia procesu selekcji autorzy dokonali pseudolosowego doboru materiału leksykalnego – do ostatecznej listy słów włączany był jedynie pierwszy deskryptor osobowy z każdej co czwartej strony słownika. Taki sposób doboru umożliwia drastyczną redukcję czasu potrzebnego na przeprowadzenie całego procesu, jednakże wiąże się z pewnymi trudnymi do zaakceptowania konsekwencjami. Przede wszystkim istnieje ryzyko, że pewne kategorie leksykalne będą nadmiernie reprezentowane, podczas gdy inne zbyt ubogo. Bez wykonania pełnej i wyczerpującej analizy leksykalnej struktury słownika nie można mieć pewności, czy rozmieszczenie deskryptorów opisujących różne wymiary rzeczywiście pozwala na ich pseudolosowy dobór bez utraty istotnej części informacji. Należy się jednak spodziewać, że deskryptory raczej występują w pewnych zwartych klasterach danych, niż są w pełni losowo rozmieszczone w leksykonie. Przykładem takiego zgrupowania mogą być słowa poprzedzone przedrostkiem zaprzeczenia, na przykład w języku polskim „nie-”, a w angielskim „un-”. Zastosowanie w przypadku tych języków metody polegającej na wyborze pierwszego deskryptora z określonych stron wpłynęłoby na drastyczną i trudną do zaakceptowania redukcję w zakresie liczby uwzględnionych deskryptorów należących do kategorii słów przeczących.

Kolejne badania z zastosowaniem podejścia nierestrykcyjnego prowadzone zostały nad językiem hiszpańskim (Benet-Martínez, Waller, 1997). Potwierdziły one siedmiowymiarową strukturę znaną z badań w języku hebrajskim, jednakże dzieliły z poprzednimi badaniami te same trudności metodologiczne.

Interesującym przypadkiem są badania nad językiem angielskim (Saucier, 1997). Jako źródło deskryptorów osobowych Saucier wykorzystał uzupełniony zbiór 3446 przymiotników, pierwotnie wyselekcjonowanych przez Normana (1967) z pełnej puli deskryptorów zebranych przez Allporta i Odberta (1936). Jednakże w celu redukcji zbyt obszernej liczby jednostek leksykalnych, autor zastosował restrykcyjne kryterium znajomości danego pojęcia. Jedynie słowa ocenione przez sędziów kompetentnych jako bardzo dobrze znane zostały dopuszczone do etapu badań empirycznych. Dzięki temu początkowa pula została zredukowana do zaledwie 540 pozycji. Podobnie jak w przypadku badań prowadzonych nad językiem hebrajskim, również i w tym przypadku zastosowany sposób redukcji bardzo dużej liczby słów z początkowej puli deskryptorów osobowych może budzić wątpliwości natury metodologicznej. Zastosowanie wyłącznie ostrego kryterium znajomości danego pojęcia wydaje się niewystarczające do uzasadnienia ponad sześciokrotnej redukcji materiału leksykalnego (który i tak został już wcześniej zredukowany z pełnej, wyczerpującej puli przez Normana) (1967). Nie można wykluczyć, że niektóre rzadziej używane, lecz względnie dobrze znane terminy mogą

być istotnym nośnikiem informacji, niezbędnym do opisania pełnej struktury leksykonu deskryptorów osobowych. Obszerne ograniczanie puli deskryptorów osobowych wydaje się stać niejako w sprzeczności z postulatami nierestrykcyjnej selekcji.

Analogiczny problem dotyczy badań nad językiem chińskim (Zhou i in., 2009). Pomimo wykonania nierestrykcyjnej selekcji pojęć (autorzy wyodrębnili 3159 deskryptorów osobowych ze słownika liczącego 65 000 rekordów) zastosowana została ponad ośmiokrotna redukcja materiału źródłowego, oparta na wyłącznie jednym kryterium: częstości użycia danego deskryptora. Warto jednak zaznaczyć, że w obu wspomnianych badaniach możliwe było zidentyfikowanie struktury siedmioczynnikowej, choć występowały różnice w zakresie składu poszczególnych czynników.

Podójście nierestrykcyjne zostało wykorzystane także w badaniach nad językami filipińskim (Churchi in., 1997), greckim (Saucier i in., 2005) oraz tureckim (Somer, Goldberg, 1999). W pierwszym z nich uzyskano strukturę siedmioczynnikową, zasadniczo zbieżną ze strukturami otrzymanymi w językach hebrajskim i hiszpańskim. Natomiast w kolejnych wyodrębniono struktury sześć- i pięcioczynnikowe, w dużym stopniu zbliżone z wymiarami Wielkiej Piątki.

Za pierwsze na świecie (i co warto odnotować: jedyne do tej pory) kompleksowe i wyczerpujące badanie z wykorzystaniem nierestrykcyjnej selekcji deskryptorów osobowych można uznać analizy przeprowadzone nad językiem holenderskim (De Raad, Barelds, 2008). Autorzy zastosowali zmodyfikowaną wersję procedury używanej w poprzednich badaniach holenderskich (De Raad, 1992), dostosowując ją do nierestrykcyjnego modelu selekcji. Procedura ta polega na systematycznym zawężaniu listy wszystkich słów dostępnych w danym słowniku, stosując kryteria, które z założenia nie będą faworyzowały żadnej kategorii gramatyczno-leksykalnej (np. oprócz pojęć niepasujących do definicji deskryptora osobowego w kolejnych etapach odrzucane są słowa archaiczne lub niezrozumiałe dla większości osób). Oczywiście również i w tym przypadku dokonywana jest znacząca redukcja materiału źródłowego (ostatecznie zidentyfikowano 2365 deskryptorów osobowych), jednakże ze względu na systematyczność i stopniowość selekcji proces usuwania wyrazów znajduje się pod znacznie większą kontrolą. Ponadto badacze mają pełną wiedzę o tym, jakie pojęcia zostały usunięte w danym etapie oraz jakie jest teoretyczne uzasadnienie tej decyzji.

Badania empiryczne umożliwiły wyodrębnienie ośmioczynnikowej struktury leksykonu cech osobowości. Co ciekawe, opisana struktura zawierała wszystkie wymiary Wielkiej Piątki, jednakże zaobserwowano różnice w zakresie zawartości niektórych czynników (De Raad, Barelds, 2008). Wyodrębnione wymiary zostały określone jako: cnota (*virtue*), kompetencja (*competence*), stabilność emocjonalna, ugodowość, sumienność, ekstrawersja, hedonizm (*hedonism*) oraz konwencjonalność (*conventionality*). Wymiary wymienione zostały w kolejności według liczby wyjaśnianej wariancji. O ile tradycyjnie wyodrębniane wymiary zasadniczo nie różnią się zbytnio w swojej inter-

pretacji od ich odpowiedników w modelu Wielkiej Piątki, o tyle dwa nowe wymiary (cnota, kompetencja) wydają się mocno powiązane z terminami ewaluacyjnymi.

Interesującym zagadnieniem jest powód występowania różnicy w strukturze pomiędzy badaniami prowadzonymi w 2008 roku a poprzednimi pracami nad językiem holenderskim. Początkowo De Raad i Barelds (2008) sugerowali, że głównym źródłem wystąpienia różnicy w liczbie czynników może być uwzględnienie dodatkowych klas gramatycznych: czasowników, rzeczowników, przysłówków i wyrażen złożonych. Wyjaśnienie to wydaje się racjonalnie uzasadnione i potencjalnie trafne. Jednakże w przeprowadzonych w 2015 roku systematycznych analizach Barelds i De Raad wykazali, że uzyskanie ośmioczynnikowej struktury było najprawdopodobniej spowodowane jedynie uwzględnieniem większej niż poprzednio liczby deskryptorów osobowych. Okazało się, że analiza samych tylko przymiotników, bez dołączania innych części mowy, pozwala na satysfakcjonujące zreplikowanie rozwiązania ośmioczynnikowego. Uwzględnianie słów należących do innych klas gramatyczno-leksykalnych nie wpływa istotnie na zmianę ogólnej struktury modelu – jedynie dodanie czasowników znacząco modyfikuje strukturę wymiarów Ugodość i Konwencjonalność. Mocnym argumentem są także powtórne analizy materiały zgromadzonego w pierwszych analizach psycholeksykalnych nad językiem holenderskim (Brokken, 1978, za: Barelds, De Raad, 2015) – również w tym przypadku potwierdzono, że zwiększenie puli deskryptorów osobowych umożliwia odtworzenie rozwiązania ośmiowymiarowego. Co ciekawe, struktura czynnikowa uzyskana dla danych pochodzących z 1978 roku jest bardzo zbliżona do struktury opisanej w 2008 roku.

Powód wygenerowania dodatkowych czynników jest zatem ściśle związany z zastosowaniem mniej restrykcyjnej metody selekcji, co umożliwiło zawarcie większej liczby deskryptorów osobowych.

Analizy prowadzone przez Barelds i De Raada (2015) wyraźnie wskazują, że uwzględnienie bogatszego zakresu deskryptorów osobowych przyczynia się do wykrycia bardziej złożonej struktury. Zaskakujące jest jedynie to, że uzyskanie ośmioczynnikowej struktury nie wynika z zaangażowania większej liczby kategorii gramatyczno-leksykalnych. Należy jednak pamiętać, iż efekt ten jest właściwy dla języka holenderskiego – nie można wykluczyć, że w innych językach uwzględnienie większej liczby części mowy może mieć wpływ na kształt struktury czynnikowej opisującej leksykon deskryptorów osobowych.

PODSUMOWANIE

Poszukiwanie struktury czynnikowej leksykonu osobowości z wykorzystaniem materiału słownego zebranego w wyniku nierestykcyjnej selekcji deskryptorów osobowych

jest obszarem stosunkowo nowym i znacznie rzadziej eksploatowanym niż podejście klasyczne. Powodem takiego stanu rzeczy nie jest brak potrzeby poznania, lecz energochłonność przedsięwzięcia badawczego zarówno po stronie badacza, jak i respondenta. Jest to podstawowa wada podejścia nierestrykcyjnego względem klasycznych analiz – przeprowadzenie pełnej taksonomii leksykalnej wymaga poświęcenia znacznie większej liczby zasobów.

Jednakże, sugestie zwolenników podejścia nierestrykcyjnego, dotyczące rezygnacji z apriorycznych ograniczeń w sposobie selekcji deskryptorów osobowych zdefiniowanych u początków podejścia psycholeksykalnego, wydają się niezwykle trafne. W istocie, uwzględnienie w analizie większego zakresu deskryptorów osobowych, należących do zróżnicowanych kategorii gramatyczno-leksykalnych, powinno umożliwić bardziej kompleksowe, a tym samym rzetelniejsze opisanie struktury leksykonu osobowego. Wyniki prac prowadzonych w tym nurcie ogólnie potwierdzają, że stosowanie podejścia nierestrykcyjnego prowadzi do ujęcia większej liczby czynników (De Raad, Barelds, 2008; Saucier, 2009). Analizy wykonywane w tym modelu dostarczają zatem danych pozwalających na nowo spojrzeć na kwestię organizacji deskryptorów osobowych zawartych w leksykonie danego języka naturalnego. Oczywiście nie można wykluczyć, że w pewnych językach lub rodzinach języków pełna struktura leksykonu osobowości może być dostępna i wyraźnie widoczna już na poziomie danych uzyskanych poprzez restrykcyjną procedurę selekcji. Jednakże bez przeprowadzenia systematycznych analiz nad możliwie jak najpełniejszymi leksykonami wielu języków należących do różnych rodzin takie twierdzenie pozostanie jedynie w sferze przypuszczeń.

Warto także zastanowić się nad różnicami uzyskiwanymi pomiędzy kulturami wschodnimi a zachodnimi z perspektywy obu procedur selekcji – nie można wykluczyć, że czynniki regularnie opisywane w modelach pięcio- i sześciowymiarowych mogą być reprezentowane przez deskryptory osobowe znajdujące się w kategoriach leksykalno-gramatycznych odrzuconych w wyniku przyjęcia restrykcyjnego modelu selekcji leksykalnej. W takim przypadku wyraźne różnice występujące pomiędzy tymi dwiema grupami kulturowymi mogłyby być jedynie efektem zastosowanego podejścia badawczego, a nie obiektywnego stanu rzeczy.

Można przypuszczać, że szersze, bardziej kompleksowe spojrzenie na zagadnienie struktury leksykonu osobowości może stać się początkiem dyskusji nie tylko na temat czynników występujących w danym języku, lecz również struktury cech osobowości jako takiej. Nie jest wykluczone, że końcowym efektem prowadzenia badań w nurcie nierestrykcyjnym może być rewizja aktualnie dominującego w teorii cech pięcioczynnikowego modelu osobowości na rzecz jego rozbudowy i uszczegółowienia – analogicznie do tego, jak badania psycholeksykalne prowadzone w różnych kulturach nad przymiotnikami przyczyniły się do sformułowania sześcioczynnikowego modelu osobowości HEXACO (Lee, Ashton, 2004).

LITERATURA

- Allport, G.W., Odbert, H.S. (1936). Trait names: A psycho-lexical study. *Psychological Monographs*, 47(211).
- Almagor, M., Tellegen, A., Waller, N.G. (1995). The Big Seven model: A cross-cultural replication and further exploration of the basic dimensions of natural language trait descriptors. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(2), 300–307.
- Angleitner, A., Ostendorf, F., John, O.P. (1990). Towards a taxonomy of personality descriptors in German: A psycho-lexical study. *European Journal of Personality*, 4, 89–118.
- Ashton, M.C., Lee, K. (2001). A theoretical basis for the major dimensions of personality. *European Journal of Personality*, 15, 327–353.
- Ashton, M.C., Lee, K., Perugini, M., Szarota, P., de Vries, R.E., Di Blas, L., Boies, K., De Raad, B. (2004). A six-factor structure of personality-descriptive adjectives: Solutions from psycholexical studies in seven languages. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86(2), 356–366.
- Barelds, D.P.H., De Raad, B. (2015). The role of word-categories in trait-taxonomy: evidence from Dutch personality taxonomy. *International Journal of Personality Psychology*, 1(1), 15–25.
- Benet, V., Waller, N. (1995). The Big Seven factor model of personality description: Evidence for its cross-cultural generality in a Spanish sample. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(4), 701–718.
- Benet-Martínez, V., Waller, N. (1997). Further Evidence for the Cross&Cultural Generality of the Big Seven Factor Model: Indigenous and Imported Spanish Personality Constructs. *Journal of Personality*, 63(3), 567–598.
- Boies, K., Lee, K., Ashton, M.C., Pascal, S., Nicol, A.A. (2001). The structure of the French personality lexicon. *European Journal of Personality*, 15(4), 277–295.
- Brokken, F.B. (1978). *The language of personality* (nieopublikowana rozprawa doktorska). Holandia: Universytet w Groningen.
- Caprara, G.V., Perugini, M. (1994). Personality described by adjectives: The generalizability of the Big Five to the Italian lexical context. *European Journal of Personality*, 8(5), 357–369.
- Church, A.T., Katigbak, M.S., Reyes, J.A.S. (1998). Further exploration of Filipino personality structure using the lexical approach: do the big-five or big-seven dimensions emerge? *European Journal of Personality*, 12(4), 249–269.
- De Raad, B. (1992). The replicability of the Big Five personality dimensions in three word-classes of the Dutch language. *European Journal of Personality*, 6(1), 15–29.
- De Raad, B., Barelds, D.P.H. (2008). A new taxonomy of Dutch personality traits based on a comprehensive and unrestricted list of descriptors. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(2), 347–364.
- De Raad, B., Barelds, D.P.H., Levert, E., Ostendorf, F., Mlačić, B., Di Blas, L., Hrebickova, M., Szirmak, Z., Szarota, P., Perugini, M., Church, A.T., Katigbak, M.S. (2010). Only three factors of personality description are fully replicable across languages: A comparison of 14 trait taxonomies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 98, 160–173.
- De Raad, B., Barelds, D.P.H., Timmerman, M., De Roover, K., Mlačić, B., Church, A.T. (2014). Towards a Pan-cultural Personality Structure: Input from 11 Psycholexical Studies. *European Journal of Personality*, 28(5), 497–510.
- De Raad, B., Hoskens, M. (1990). Personality-descriptive nouns. *European Journal of Personality*, 4, 131–146.
- De Raad, B., Mlačić, B. (2017). Psycholexical Studies of Personality Structure across Cultures. *The Praeger Handbook of Personality Across Cultures*, 3, 161–192.
- De Raad, B., Mulder, E., Kloosterman, K., Hofstee, W.K.B. (1988). Personality-descriptive verbs. *European Journal of Personality*, 2, 81–96.

- De Raad, B., Szirmak, Z. (1994). The Hungarian Trait Structure and Its Relationship to the EPQ and the PTS. *European Review of Applied Psychology*, 44(1), 17–24.
- Di Blas, L. (2005). Personality-relevant attribute-nouns: A taxonomic study in the Italian language. *European Journal of Personality*, 19, 537–557.
- Farahani, M.N., De Raad, B., Farzad, V., Fotoohie, M. (2016). Taxonomy and structure of Persian personality-descriptive trait terms. *International Journal of Psychology*, 51(2), 139–149.
- Galton, F. (1884). Measurement of character. *Fortnightly Review*, 36, 179–185.
- Goldberg, L.R. (1990). An alternative “description of personality”: the big-five factor structure. *Journal of personality and social psychology*, 59(6), 1216.
- Goldberg, L.R. (1982). From ace to zombie: Some explorations in the language of personality. W: C.D. Spielberger, J.N. Butcher (eds.), *Advances in Personality Assessment*, 1, Hillsdale, NJ: Erlbaum, 203–234.
- Goldberg, L.R. (1981). Language and individual differences: The search for universals in personality lexicons. *Review of Personality and Social Psychology*, 2, 141–165.
- Gorbaniuk, O., Budzińska, A., Owczarek, M., Bożek, E., Juros, K. (2013). The Factor Structure of Polish Personality-Descriptive Adjectives: An Alternative Psycho-lexical Study. *European Journal of Personality*, 27(3), 304–318.
- Gorbaniuk, O., Czarnecka, E., Chmurzyńska, M. (2011). Taxonomy of Person-Descriptive Terms in Polish: A Psycho-Lexical Study. *Current Problems in Psychiatry*, 12(1), 100–106.
- Gorbaniuk, O., Kulewicz, P., Gorbaniuk, J., Kordon, A., Leoszek, W., Ivanova, A., Suchomska, M. (2014). Taksonomia psycholeksykalna języka białoruskiego. *Current Problems in Psychiatry*, 15(2), 89–95.
- Hahn, D.W., Lee, K., Ashton, M.C. (1999). A factor analysis of the most frequently used Korean personality trait adjectives. *European Journal of Personality*, 13, 261–282.
- Henss, R. (1998). Type nouns and the five-factor model of personality description. *European Journal of Personality*, 12, 57–71.
- Hrebickova, M., Ostendorf, F., Osecka, L., Cermak, I. (1999). Taxonomy and structure of Czech personality-relevant verb. *Personality Psychology in Europe*, [brak numeru], 51–65.
- Kohnstamm, G.A., Halverson, C.F., Jr., Mervielde, I., Havill, V.L. (1998). Analyzing parental free descriptions of child personality. W: G.A. Kohnstamm, C.F. Halverson Jr., I. Mervielde, V.L. Havill (eds.), *Parental descriptions of child personality: Developmental antecedents of the Big Five?* New York: Erlbaum, 1–9.
- Lee, K., Ashton, M.C. (2004). Psychometric properties of the HEXACO Personality Inventory. *Multivariate Behavioral Research*, 39, 329–358.
- Lee, K., Ashton, M.C. (2008). The HEXACO personality factors in the indigenous personality lexicons of English and 11 other languages. *Journal of Personality*, 76, 1001–1053.
- Livaniene, V., De Raad, B. (w druku). The factor structure of Lithuanian personality-descriptive adjectives of the highest frequency of use. *International Journal of Psychology*. doi: 10.1002/ijop.12247.
- Mai, N.T.Q. (2014). *Exploring the indigenous structure of Vietnamese personality: A lexical approach* (nieopublikowana rozprawa doktorska). Washington: Washington State University.
- McCrae, R.R., John, O.P. (1992). An introduction to the Five-Factor Model and its applications. *Journal of Personality*, 60, 175–215.
- Mlacic, B., Ostendorf, F. (2005). Taxonomy and structure of Croatian personality-descriptive adjectives. *European Journal of Personality*, 19, 117–152.
- Norman, W.T. (1967). *2800 personality trait descriptors: Normative operating characteristics for a university population*. Ann Arbor: University of Michigan, Department of Psychology.
- Peabody, D., De Raad, B. (2002). The substantive nature of psycholexical personality factors: A comparison across languages. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, 983–997.
- Saucier, G. (1997). Effects of variable selection on the factor structure of person descriptors. *Journal of personality and social psychology*, 73(6), 1296.

- Saucier, G. (2003). Factor structure of English-language person-ality type-nouns. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 695–708.
- Saucier, G. (2009). Recurrent personality dimensions in inclusive lexical studies: Indications for a Big Six structure. *Journal of personality*, 77(5), 1577–1614.
- Saucier, G., Georgiades, S., Tsaousis, I., Goldberg, L.R. (2005). The factor structure of Greek personality adjectives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(5), 856.
- Saucier, G., Goldberg, L. (2001). Lexical studies of indigenous personality factors: Premises, products, and prospects. *Journal of Personality*, 69(6), 847–879.
- Saucier, G., Srivastava, S. (2015). What Makes a Good Structural Model of Personality? Evaluating the Big Five and Alternatives. W: M. Mikulincer, P.R. Shaver (eds.), *APA Handbook of Personality and Social Psychology: Vol. 4. Personality Processes and Individual Differences*, 283–305.
- Singh, J.K., Misra, G., De Raad, B. (2013). Personality structure in the trait lexicon of Hindi, a major language spoken in India. *European Journal of Personality*, 27(6), 605–620.
- Somer, O., Goldberg, L.R. (1999). The structure of Turkish trait-descriptive adjectives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(3), 431.
- Szarota, P. (1996). Perspektywy badań leksykalnych nad osobowością. *Psychologia Wychowawcza*, 5, 443–448.
- Szarota, P. (2008). Wielka Piątka. Stare problemy, nowe wątpliwości. *Roczniki Psychologiczne*, 11(1), 127–138.
- Szarota, P., Ashton, M., Lee, K. (2007). Taxonomy and structure of the Polish personality lexicon. *European Journal of Personality*, 21, 823–852.
- Tellegen, A., Waller, N.G. (1987). Re-examining basic di-mensions of natural language trait descriptors. Paper presented at the 95th Annual Convention of the American Psychological Association, New York.
- Zhou, X., Saucier, G., Gao, D., Liu, J. (2009). The factor structure of Chinese personality terms. *Journal of personality*, 77(2), 363–400.

MODELE SELEKCJI DESKRYPTORÓW OSOBOWYCH W BADANIACH PSYCHOLEKSYKALNYCH – PODEJŚCIE KLASYCZNE I NIERESTRYKCYJNE

STRESZCZENIE: Głównym celem niniejszego artykułu jest próba przedstawienia dwóch podejść do problemu selekcji deskryptorów osobowych w badaniach psycholeksykalnych: podejścia klasycznego, restrykcyjnego oraz powstałego na bazie jego krytyki podejścia nierestykcyjnego. Podstawową cechą różnicującą oba modele jest zakres materiału słownego uwzględnianego w trakcie analiz leksykalnych. W klasycznym modelu analiz liczba deskryptorów osobowych jest zawężana do słów opisujących wyłącznie stałe dyspozycje. Zwolennicy podejścia nierestykcyjnego, odwołując się do podstawowych założeń badań leksykalnych, postulują prowadzenie analiz z zastosowaniem pełnego spectrum deskryptorów osobowych, bez pomijania żadnej kategorii leksykalnej. Niniejszy artykuł przedstawia wady i zalety obu podejść oraz ogólne omówienie wyników badań uzyskanych w każdym z nich.

SŁOWA KLUCZOWE: badania psycholeksykalne, podejście restrykcyjne, podejście nierestykcyjne, deskryptory osobowe.

**THE MODELS OF PERSONALITY DESCRIPTORS SELECTION IN PSYCHOLEXICAL STUDIES –
A CLASSIC AND NONRESTRICTIVE APPROACH**

SUMMARY: The main purpose of this article is to outline two models of selection of personal descriptors in psycholexical studies: the classic (restrictive) and the nonrestrictive approach. The basic distinguishing feature of both models is the range of word material taken into account during lexical analyzes. In the classic model of analysis, the number of personal descriptors is narrowed down to words that describe only stable dispositions. The unrestricted approach, referring to the basic assumptions of lexical research, postulate the using of a full spectrum of personality descriptors without omitting any lexical category. This article presents the advantages and disadvantages of both approaches and a general discussion of the results of the research in each of them.

KEYWORDS: psycholexical study, restrictive approach, nonrestrictive approach, personality descriptors.